

De rol van de buurt voor interetnische beeldvorming in Nederland*

Mérove Gijsberts & Esther Havekes

De vermeende negatieve gevolgen van etnische concentratie van allochtone bewoners in 'zwarte' wijken kregen tot voor kort ruime beleidsaandacht. In een brief waarschuwt de voormalig minister voor Wonen, Wijken en Integratie dat er in deze wijken sprake is van 'wantrouwen en fricties tussen bevolkingsgroepen en gebrek aan betrokkenheid bij anderen'. Of de directe woonomgeving daadwerkelijk invloed heeft op de interetnische verhoudingen is tot nu toe niet eenduidig vastgesteld. In dit artikel beogen we meer licht te werpen op de kwestie of de etnische samenstelling van de buurt van invloed is op de onderlinge beeldvorming tussen etnische groepen. We bestuderen niet alleen hoe autochtone Nederlanders over migranten denken, maar ook welke opvattingen migranten hebben over autochtone Nederlanders en de opvattingen tussen etnische minderheidsgroepen onderling. Door buurteffecten op zoveel mogelijk verschillende beeldvormingsdimensies te vergelijken, zijn we in staat een systematisch overzicht te geven van de rol van de buurt voor interetnische beeldvorming in Nederland.

Trefwoorden: beeldvorming, etnische concentratie, buurteffecten, etnische minderheden

Inleiding

Tot voor kort kreeg de problematiek van segregatie en ruimtelijke concentratie uitgebreide beleidsaandacht en werd deze als negatief voor de interetnische verhoudingen gezien. In een brief van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie wordt gesteld dat er sprake is van 'wantrouwen en fricties tussen bevolkingsgroepen en gebrek aan betrokkenheid bij anderen. In buurten waar grote aantallen nieuwe Nederlanders zich hebben gevestigd, ervaren vooral de bewoners die er van oudsher wonen de negatieve gevolgen van deze veranderingen' (VROM/WWI 2009: 2). In deze waarschuwing voor het ontstaan van 'parallele gemeenschappen' wordt duidelijk stelling genomen tegen etnisch homogene buurten en niet voor de eerste keer worden maatregelen voorgesteld om 'gemengd wonen in leefbare wijken' mogelijk te maken. In recente jaren is de beleidsaandacht weer wat geluwd, terwijl de situatie in de buurten niet wezenlijk is veranderd. Regelmatig verschijnen er berichten in de media over problemen en spanningen tussen verschillende etnische groepen in buurten van de grote steden, maar ook in kleinere gemeenten.

* Deze bijdrage is gebaseerd op de SCP-publicatie *Maakt de Buurt Verschil* (zie Gijsberts et al. 2010).

Over de effecten van ruimtelijke concentratie van niet-westerse migranten op de beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen bestaan nog de nodige vragen. Enerzijds zijn in eerder onderzoek aanwijzingen te vinden dat de etnische samenstelling van de buurt invloed kan hebben op hoe men over elkaar denkt. Anderzijds brengt een buurtgericht beleid veel kosten met zich mee en kan het ook nadelige en onbedoelde effecten hebben. Met dit onderzoek beogen we meer licht te werpen op de kwestie of de etnische samenstelling van de buurt van invloed is op de onderlinge beeldvorming tussen verschillende etnische groepen in Nederland. We bestuderen niet alleen hoe autochtone Nederlanders over migranten denken, maar ook welke opvattingen migranten hebben over autochtone Nederlanders en welke opvattingen er tussen etnische minderheidsgroepen onderling bestaan (namelijk Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders).

Binnen de literatuur naar interetnische beeldvorming worden zeer veel verschillende dimensies onderscheiden. Het gaat bijvoorbeeld om vooroordelen of opvattingen over (de aanwezigheid van) etnische minderheden (Blake 2003), om negatieve stereotyperingen (Taylor 1998; Firebaugh en Davis 1988), gewenste sociale afstand (Bogardus 1968), weerstand tegen burgerrechten voor migranten (Scheepers, Gijsberts en Coenders 2002) of om discriminatiegeneigdheid (Coenders en Scheepers 1998). Maar het gaat ook om beleidsgerelateerde opvattingen, zoals meningen over positieve actie of immigratiebeleid (Bobo 1983). Onderzoek naar opvattingen onder minderheidsgroeperingen is minder wijdverbreid. Toch is ook met name in de VS onderzoek gedaan naar minderheidsopvattingen. Het betrof voornamelijk vooroordelen van de zwarte – en meer recentelijk ook latino- – bevolking (zie bijv. Sigelman en Welch 1993; Gay 2004; Oliver en Wong 2003). Ook in Nederland is enig onderzoek gedaan naar opvattingen van niet-westerse migranten (we bespreken dit verderop in dit artikel). In dit onderzoek sluiten we bij deze onderzoekstraditie aan door verschillende dimensies van de beeldvorming van zowel de autochtone meerderheidsgroep ten aanzien van minderheden als de opvattingen van etnische minderheidsgroepen ten aanzien van andere minderheidsgroepen en de meerderheidsgroep te belichten. Concreet luidt de onderzoeksvraag: *Wat is de betekenis van de buurt voor de beeldvorming tussen verschillende etnische (minderheids)groepen en verschilt dit voor verschillende beeldvormingsdimensies?*

Dat laatste is een belangrijke meerwaarde van dit onderzoek ten opzichte van onderzoek uit het verleden. Door buurteffecten op zoveel mogelijk verschillende beeldvormingsdimensies te vergelijken, zijn we in staat een systematisch overzicht te geven van de invloed van de buurt voor de houdingen van zowel autochtonen als niet-westerse migranten in Nederland. Bovendien betrekken we in deze vergelijking meerdere kenmerken van de buurt en stad waarin men woont, zodat we een meer systematisch beeld kunnen geven van de invloed van etnische concentratie ten opzichte van andere kenmerken, zoals bijvoorbeeld de sociaaleconomische samenstelling van de buurt, maar ook de toename in het aandeel niet-westerse migranten in een buurt.

De opbouw van het artikel is als volgt. In de volgende paragraaf gaan we in op de theoretische tradities die een verklaring bieden voor de relatie tussen etnische

concentratie en beeldvorming. Daarbij gaan we tevens in op de vraag of buurt-effecten op theoretische gronden kunnen verschillen voor autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten. Vervolgens schetsen we een overzicht van de bestaande Nederlandse literatuur over de relatie tussen buurtkenmerken en interetnische beeldvorming. Daarna bespreken we de data, methoden en de resultaten van ons onderzoek. De conclusies van het onderzoek bieden tot slot een uitgangspunt voor de toekomstige onderzoeksagenda en beleidsingrijpen.

Theoretische inkadering: Waarom is er (g)een effect van de buurt?

Etnische competitietheorie

Een eerste belangrijke benadering om effecten van etnische concentratie op beeldvorming te verklaren is de *conflicttheorie* of *etnische competitietheorie* (Quillian 1995; Olzak 1992; Taylor 1998; Scheepers et al. 2002). Centraal in deze benadering staat de assumptie dat competitie om schaarse middelen tussen sociale groepen – zoals ook etnische groepen – tot negatieve interetnische attitudes zal leiden. De veronderstelling is dat de vijandigheid tussen groepen toeneemt als er meer leden van de andere groep in de buurt wonen: hoe dichterbij en hoe talrijker, hoe meer men zich terugtrekt in de eigen groep en hoe negatiever men oordeelt over de andere groep. Het veronderstelde mechanisme erachter is dat mensen zich bedreigd voelen door de aanwezigheid van andere etnische groepen en ‘etnische competitie’ ervaren (Blumer 1958). Verwacht wordt dus dat autochtone Nederlanders die in een buurt met veel niet-westerse migranten wonen, deze aanwezigheid als bedreigend ervaren voor hun positie. Als gevolg van deze ervaren dreiging zouden bewoners van deze buurten wel eens negatiever kunnen oordelen over minderheden. Ook de snelheid van het ‘verkleuringsproces’ kan van belang zijn (zie Scheepers et al. 2002; Gijsberts en Dagevos 2005; Coenders en Scheepers 1998). De afgelopen jaren zijn de aandelen niet-westerse migranten in sommige buurten snel toegenomen. Deze ontwikkeling zou een aanvullend negatief effect kunnen hebben op beeldvorming omtrent migranten.

De theoretische verwachtingen uit de etnische competitietheorie zijn regelmatig getoetst in onderzoek. Meerdere auteurs hebben laten zien dat de (grote) aanwezigheid van minderheidsgroepen in een buurt of land negatief uitwerkt op de beeldvorming onder meerderheidsgroepen, omdat zij zich in deze situatie in hogere mate bedreigd voelen (Olzak 1992; Quillian 1995). Het ervaren van deze dreiging speelt in dit geval dus een interveniërende rol in de relatie tussen etnische concentratie in de buurt en negatieve opvattingen.

De etnische competitietheorie is met name ontwikkeld om de opvattingen van de meerderheidsgroep ten aanzien van minderheidsgroepen te verklaren. Maar welke veronderstellingen kunnen we afleiden voor minderheidsgroepen? Op basis van de etnische competitietheorie kan verwacht worden dat minderheidsgroepen juist meer bedreiging van de kant van autochtone Nederlanders ervaren als ze in buurten met meer autochtonen wonen. Het effect van etnische concentratie zou dus omgekeerd zijn aan dat van autochtone Nederlanders: hoe meer niet-westerse

migranten in de buurt, hoe positiever migranten over autochtone Nederlanders denken (omdat ze minder dreiging ervaren van autochtonen).

Vooralsnog kunnen we de volgende hypothesen afleiden uit de etnische competitietheorie:

- a naarmate er meer niet-westerse migranten in de buurt wonen, denken autochtone Nederlanders negatiever over migranten (vanwege gevoelens van dreiging);
- b naarmate er meer niet-westerse migranten in de buurt wonen (en dus minder autochtone Nederlanders), denken migranten positiever over autochtone Nederlanders (omdat ze minder dreiging ervaren);
- c naarmate er meer niet-westerse migranten in de buurt wonen (en dus meer andere etnische minderheidsgroepen), denken migranten negatiever over andere migrantengroepen (vanwege gevoelens van dreiging).

Sociaaleconomische achterstand van de buurt

Naast etnische concentratie is ook de sociaaleconomische achterstand van de buurt van belang. Op basis van de etnische competitietheorie kan worden verondersteld dat in een achterstandsbuurt (met bijvoorbeeld hoge werkloosheid) gevoelens van dreiging in hogere mate spelen (Coenders en Scheepers 1998). Bovendien is weleens verondersteld dat de meest negatieve effecten worden gevonden op het snijvlak van de sociaaleconomische en etnische samenstelling van de buurt: de aanwezigheid van niet-westerse migranten heeft dan een sterker effect op interetnische attitudes in arme dan in rijke buurten (Oliver en Mendelberg 2000). We zullen in dit onderzoek nagaan of de sociaaleconomische achterstand van de buurt een rol speelt bij de verklaring van verschillen in interetnische opvattingen en daarnaast of het effect van etnische concentratie sterker is in armere buurten.

Contacthypothese

Lijnrecht tegenover de conflicttheorie staat de *contacthypothese* (Allport 1954; Pettigrew en Tropp 2006) die juist veronderstelt dat onderling contact (mits aan bepaalde voorwaarden is voldaan) leidt tot een positieve houding ten opzichte van de andere groep. Vanuit de contacthypothese geredeneerd, zal het effect van het aandeel migranten in de woonomgeving positief zijn voor de houding van autochtonen ten aanzien van allochtonen, omdat men vaker in aanraking komt met andere etnische groepen. De redenering achter de contacthypothese is dat contact met iemand uit een andere etnische groep ervoor zorgt dat er meer kennis ontstaat over hoe de ander denkt en leeft. Deze kennis – mits het contact positief is geweest – leidt vervolgens tot meer acceptatie van de groep als geheel. Juist omdat de kennis over de andere groep toeneemt, nemen stereotiepe opvattingen af (Ellison en Powers 1994; Sigelman en Welch 1993; Kinder en Mendelberg 1995).

Uiteindelijk leidt de contacttheorie tot tegengestelde hypothesen voor autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten:

- a naarmate er meer niet-westerse migranten in de buurt wonen, denken autochtone Nederlanders positiever over migranten (omdat ze meer contact hebben);
- b naarmate er meer niet-westerse migranten in de buurt wonen, denken migranten negatiever over autochtone Nederlanders (omdat ze minder contact hebben);
- c maar: naarmate er meer niet-westerse migranten in de buurt wonen, denken migranten positiever over andere migrantengroepen (omdat ze meer contact hebben).

Buurteffecten in Nederland: een overzicht van de literatuur¹

Wat is er in Nederland al bekend over de empirische steun voor de etnische competitie- en contacttheorie? Lubbers, Coenders en Scheepers (2006) onderzochten als een van de eerste de samenhang tussen het aandeel niet-westerse migranten in de buurt en de gemeente en interetnische beeldvorming, namelijk de weerstand tegen asielzoekerscentra (AZC's) van autochtone Nederlanders. Effecten van etnische concentratie worden niet gevonden. Zowel het percentage etnische minderheden in de buurt als in de gemeente heeft geen invloed op de mate van weerstand tegen AZC's. Wel is er een effect van de feitelijke aanwezigheid van een AZC in de buurt: bewoners in een buurt waarin een AZC aanwezig is zijn positiever over asielzoekerscentra. Andere contextkenmerken die er toe doen zijn: de WOZ-waarde in de buurt (in buurten met een hoge WOZ-waarde, oftewel duurdere huizen, is er meer weerstand tegen kleine centra) en het aandeel lage inkomens in de gemeente (in gemeenten met hogere aandelen lage inkomensgroepen is men sterker gekant tegen kleine AZC's).

In het onderzoek van Tolsma, Lubbers en Coenders (2008) staat het verklaren van de beeldvorming van autochtone Nederlanders ten aanzien van interetnische huwelijken centraal. Het blijkt dat buurten en gemeenten weinig variëren wat betreft de houding ten aanzien van interetnische huwelijken. Een groot deel van de verschillen tussen buurten is toe te schrijven aan compositieverschillen, en dan vooral aan de religieuze achtergrond van individuen. Verder blijkt dat het gemeenteniveau een belangrijkere rol speelt dan het buurtniveau. Als het aandeel etnische minderheden in een gemeente hoger is, staat men positiever ten aanzien van interetnische huwelijken. Op buurtniveau laat de analyse zien dat voor lager opgeleiden een hoog percentage minderheden leidt tot negatievere beeldvorming en voor hoger opgeleiden tot positievere beeldvorming. Op gemeenteniveau is geen sprake van een dergelijk interactie-effect. Zowel op buurt- als gemeenteniveau worden geen effecten gevonden van verandering in het aandeel niet-westerse migranten.

1 We beperken ons in dit literatuuroverzicht tot studies die kijken naar de relatie tussen kenmerken van de buurt en interetnische beeldvorming en attitudes. We laten de onderzoekslijn naar de rol van de buurt voor interetnische contacten in dit artikel buiten beschouwing (zie bijvoorbeeld: Martinovic, Van Tubergen en Maas 2009; Huijts, Sluiter, Scheepers en Kraaykamp 2014; Huijts, Kraaykamp en Scheepers 2014; Vervoort, Flap en Dagevos 2011).

Een andere manier om naar interetnische beeldvorming te kijken is het analyseren van het stemgedrag, en dan in het bijzonder naar de aanhang van extreem of ver rechts (wat langer geleden CD/CP, later LPF- en PVV-stemmen). De Vos en Deurloo (1998) analyseerden de verkiezingsuitslag van 1994 in Amsterdam. Hun onderzoek laat zien dat de aanwezigheid van Marokkaanse en Turkse Nederlanders in de buurt in relatie staat tot de steun aan extreme rechtse partijen. Dit verband wordt echter niet gevonden wanneer het gaat om de aanwezigheid van personen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst, waardoor de auteurs de link leggen met de islamitische achtergrond van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Gijsberts en Lubbers (2002) en Lubbers en Gijsberts (2004) hebben de verkiezingsuitslagen voor de Tweede Kamer van 1998, 2002 en 2003 geanalyseerd in zeven grote steden. Er blijkt inderdaad een relatie te bestaan tussen het aandeel niet-westerse migranten in de buurt en stemmen op de LPF, maar de samenhang met sociaaleconomische status is veel hoger: 'traditionele arbeidersbuurten' met veel huishoudens met lage inkomens tellen veel LPF-stemmers. Het betreft hier correlatieel onderzoek, zodat niet kan worden uitgesloten dat de relatie tussen wonen in een etnische buurt en stemmen op extreem rechts is toe te schrijven aan individuele kenmerken zoals opleidingsniveau.

Gijsberts en Dagevos (2004, 2007) hebben in hun onderzoek naar de effecten van etnische concentratie verschillende afhankelijke variabelen onder de loep genomen: opvattingen over de aanwezigheid van niet-westerse migranten onder autochtonen, ervaren acceptatie onder allochtonen en wederzijdse stereotiepe opvattingen. Op buurtniveau is het aandeel niet-westerse migranten en de verandering in dit aandeel opgenomen, er is echter geen aandacht voor andere buurtkenmerken en voor het gemeentenniveau. Wel is een poging gedaan om de gevonden effecten beter te begrijpen door middel van het opnemen van de intermediaire variabelen interetnisch contact en etnische dreiging. Bij *autochtone Nederlanders* blijkt het aandeel minderheden in de buurt geen invloed te hebben op stereotiepe opvattingen. Wel blijkt een snelle verkleuring van de wijk negatief uit te werken. De verklaring van dit effect wordt gevonden in de hogere mate van ervaren dreiging in deze buurten. Ook voor *niet-westerse migranten* heeft de etnische woonconcentratie geen invloed op hun opvattingen over autochtone Nederlanders. Wel is er ook hier een effect van de verandering van de etnische bevolkingssamenstelling: hoe groter de toename in het aandeel niet-westerse migranten, hoe vaker migranten negatieve stereotypen toedichten aan autochtone Nederlanders. Sociale contacten van niet-westerse migranten met autochtone Nederlanders blijken een interveniërende rol te spelen: niet-westerse migranten in een snel verkleurende buurt zijn negatiever over autochtone Nederlanders omdat zij minder contact met hen onderhouden. Met betrekking tot ervaren acceptatie worden geen buurteffecten gevonden.

Ook Savelkoul et al. (2011) onderzoeken de rol van interetnische contacten en dreiging in het verklaren van de relatie tussen het aandeel moslims in de buurt en anti-moslimhoudingen onder autochtone buurtbewoners. Ze concluderen dat een hoger percentage moslims in de buurt positief samenhangt met gevoelens van

etnische dreiging, wat vervolgens leidt tot een negatieve houding ten aanzien van moslims.

Havekes, Uunk en Gijsberts (2011) bekijken ten slotte de relatie tussen de etnische buurtsamenstelling en interetnische attitudes vanuit het perspectief van *verschillende minderheidsgroepen* in Nederland, namelijk Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. Zij vinden dat de aanwezigheid van een bepaalde minderheidsgroep in de buurt leidt tot meer positieve attitudes, met name als de culturele verschillen tussen groepen kleiner zijn.

Data, metingen en analysestrategie

Het SIM-onderzoek

We beantwoorden onze onderzoeksvraag met behulp van het Survey Integratie Minderheden 2006 (SIM) (zie Dagevos et al. 2007). Dit zijn de eerste landelijke gegevens die beschikbaar zijn om effecten van concentratie op beeldvorming te bepalen. Dit is belangrijk, omdat de verhoudingen in de grote steden anders liggen dan in de rest van het land. Voor het eerst is ook een directe vergelijking mogelijk met een representatieve groep autochtone Nederlanders, wat de generaliseerbaarheid van onze bevindingen ten goede komt. De andere kant van de medaille is echter dat de landelijke representativiteit er tegelijkertijd voor zorgt dat er relatief weinig autochtone Nederlanders in concentratiebuurten in de gegevens voorkomen, waardoor het moeilijker is om een effect van etnische concentratie vast te stellen (zie ook: Van der Meer en Tolsma 2014). 72% van de autochtone Nederlanders in het SIM woont in een buurt met minder dan 10% niet-westerse migranten, 22% in een buurt met tussen de 10 en 25%, en slechts 6% in een buurt met meer dan 25% niet-westerse migranten.² Voor niet-westerse migranten is de verdeling over de buurten veel gelijkmatiger, in de zin dat zij relatief veel vaker in witte buurten wonen dan autochtone Nederlanders in zwarte buurten.

Via een tweetrapssteekproef is er eerst een steekproef van gemeenten getrokken en vervolgens zijn binnen deze gemeenten personen geselecteerd. Voor elk van de onderscheiden etnische groepen (Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse en autochtone Nederlanders) is een aselechte steekproef getrokken. In de statistieken is iemands Turkse herkomst als ten minste een van de ouders in Turkije geboren is. Deze definitie gebruiken we om de etnische groepen te onderscheiden. Voor elke etnische groep zijn circa duizend respondenten van vijftien jaar en ouder *face-to-face* geïnterviewd. Leden van de Turks-Nederlandse en de Marokkaans-Nederlandse groep die niet in Nederland zijn geboren en op latere

2 In Nederland zijn er relatief weinig buurten waarin de meerderheid van de bewoners van allochtone afkomst is: in 2007 zijn er 47 postcodegebieden (1,1 procent van het totaal aantal postcodegebieden) waarin het percentage allochtonen hoger is dan 50%. Daarnaast zijn er 166 postcodegebieden (4,2%) waar het aandeel allochtonen ligt tussen de 25 en 50 procent. Deze cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2009).

leeftijd naar Nederland zijn gemigreerd (na de leeftijd van vijftien jaar) werden benaderd door tweetalige interviewers.

De responspercentages varieerden van 46% onder Surinaamse Nederlanders tot 60% onder Turkse Nederlanders. De respons onder autochtone Nederlanders lag hier met 55% tussenin. Om voor mogelijke selectiviteit in de respons te corrigeren zijn de data gewogen aan de hand van een aantal demografische kenmerken (leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, aanwezigheid van kinderen en migratiegeneratie). De gewichten zijn over het algemeen laag, wat erop duidt dat er geen grote afwijkingen ten opzichte van de verdelingen van deze groepen in de populatie bestaan.

Definitie buurt

Een lastig probleem waar we in dit type onderzoek voor staan, is de vraag wat een buurt nu precies is. Wanneer in het onderzoek centraal staat in hoeverre de woonomgeving van mensen van invloed is op hun perceptie en gedrag, gaat het er vooral om wat de inwoners als hun woonbuurt percipiëren. Verschillende analyse-niveaus zijn mogelijk: de wijk, het postcodegebied of de buurt. In het tot dusver verrichte onderzoek op dit terrein is er voornamelijk uit praktische overwegingen vaak voor gekozen het viercijferige postcodegebied als buurt te definiëren. In dit onderzoek wijken we hiervan af en gebruiken we de CBS-wijk-buurtindeling waarin iedere gemeente is opgedeeld in verschillende wijken, en waarin wijken weer bestaan uit verschillende buurten. De buurt is dus de kleinste geografische eenheid in deze classificatie. Omdat de buurtindeling van het CBS beter de sociaalgeografische afbakening van een buurt volgt dan een postcodegebied is dit een meer betekenisvolle eenheid van analyse (zie ook Kaal, Vanderveen en McConnel 2008). Buurtgrenzen markeren in deze indeling bouwstijlen en perioden en zijn daardoor waarschijnlijk homogener met betrekking tot sociaaleconomische kenmerken dan postcodegebieden. Bovendien zijn buurten kleinere eenheden dan postcodegebieden (er zijn circa tienduizend buurten in Nederland, tegenover circa vierduizend viercijferige postcodegebieden) en worden ze door bewoners waarschijnlijk eerder als de eigen buurt gepercipieerd. Een nadeel is echter dat buurten variatie vertonen in bevolkingsomvang en dat er schaalverschillen zijn tussen gemeenten, omdat dit een indeling is die gemeenten zelf hanteren.

Afhankelijke variabelen: interetnische beeldvorming

Om de beeldvorming in kaart te brengen is in het SIM uitgebreide informatie beschikbaar. Het gaat in de meeste gevallen om metingen die uitgebreid gevalideerd zijn in eerder onderzoek. Een eerste dimensie die we vanuit de kant van autochtone Nederlanders onderscheiden, meet de opvattingen over de aanwezigheid van niet-westerse migranten in de samenleving. We gebruiken hiervoor de reacties op vijf stellingen over de aanwezigheid van migranten in de samenleving (zoals: Er wonen in Nederland te veel migranten; Het is goed dat een samenleving bestaat uit verschillende culturen) die in veel internationaal vergelijkend onderzoek zijn toegepast (zie Coenders, Lubbers en Scheepers 2005). De items zijn gecombineerd tot een schaal van 1 tot 5 (alpha 0,64). Een hoge score geeft een negatieve houding ten aanzien van migranten in de samenleving weer. Respon-

denten met ontbrekende waarden op meer dan twee items worden niet meegenomen.

Daarnaast bekijken we vanuit de kant van migranten de beeldvormingsdimensies 'ervaren acceptatie' en 'gepercipieerde discriminatie' (als groep en als persoon). Ervaren acceptatie wordt gemeten aan de hand van vier stellingen (zoals: In Nederland worden je rechten als migrant gerespecteerd; Nederland is een gastvrij land voor migranten). De items zijn gecombineerd tot een betrouwbare schaal (alpha 0,79) van 1 tot 5, waarin een hoge score staat voor een hoge mate van ervaren acceptatie. Respondenten met ontbrekende waarden op meer dan één item worden niet meegenomen. Met betrekking tot etnische discriminatie sluiten we aan bij onderzoek naar gepercipieerde discriminatie in Amerika (Sigelman en Welch 1991; Sizemore en Milner 2004). Allereerst onderscheiden we een maat van zelfervaren discriminatie, waarin respondenten aangeven of zij (1) nooit, (2) bijna nooit, (3) af en toe, (4) vaak, of (5) zeer vaak zijn gediscrimineerd door Nederlanders. Naast persoonlijke discriminatie meten we ook in hoeverre respondenten vinden dat migranten (als groep) worden gediscrimineerd in Nederland. Ook hier kan men aangeven of dit (1) nooit, (2) bijna nooit, (3) af en toe, (4) vaak, of (5) zeer vaak gebeurt. Voor beide metingen van discriminatie geldt dat een hoge waarde aangeeft dat men zich vaak gediscrimineerd voelt en dat men vindt dat migranten in Nederland vaak worden gediscrimineerd.

Ook de mate van gewenste sociale afstand (etnische distantie) kunnen we als aparte dimensie van beeldvorming onderscheiden (zie bijv. Tolsma et al. 2008). Om dit te weten te komen, is gevraagd hoe vervelend men het vindt op een schaal van 1 (helemaal niet vervelend) tot 5 (heel erg vervelend) als de kinderen veel vrienden hebben of een partner kiezen van een andere etnische herkomst. Aan autochtonen is gevraagd naar vrienden/partner uit migrantengroepen en aan migranten is gevraagd naar autochtone Nederlandse vrienden/partner. De items zijn gecombineerd tot een schaal van 1 tot 5; een hoge score geeft een hoge mate van sociale afstand weer.

Wat betreft de meting van stereotyperingen sluiten we aan bij vorig onderzoek hieromtrent (bijv. Dixon en Rosenbaum 2004; Dixon 2006). Aan autochtone respondenten is gevraagd in hoeverre zij vinden dat Marokkaanse Nederlanders, Surinaamse Nederlanders en migranten de volgende eigenschappen hebben: Gezellig, Eerlijk, Gastvrij, Gierig en Onbeleefd. De vijf items zijn gecombineerd tot een schaal van 1 tot 4. Een hoge score geeft een positieve stereotypering weer (de items gierig en onbeleefd zijn daarom gespiegeld). De stereotyperingschaal is redelijk betrouwbaar voor zowel de houding ten aanzien van Marokkanen (alpha 0,71) als de houdingen ten aanzien van Surinamers (alpha 0,66) en migranten in het algemeen (alpha 0,71). Dezelfde vragen zijn gesteld aan migranten, maar dan over autochtonen. De items zijn gecombineerd tot een schaal van 1 tot 4 met een alpha van 0,57. Opnieuw geeft een hoge score een positieve stereotypering weer.

Ten slotte brengen we in beeld hoe de vijf in het onderzoek onderscheiden etnische groepen over elkaar denken aan de hand van de in de literatuur veel gebruikte 'gevoelsthermometer' (bijv. Bobo en Zubrinsky 1996; Stein, Post en Rinden 2000). Respondenten wordt gevraagd (op een thermometer van 0 tot 100) aan te geven hoe ze een bepaalde etnische groep gezind zijn, waarbij een

score van 100 staat voor zeer positieve gevoelens terwijl een score van 0 zeer negatieve gevoelens representeert. In deze studie kijken we naar de houding van autochtonen ten aanzien van migrantengroepen en van migrantengroepen ten aanzien van autochtonen en andere migrantengroepen (gemiddelde score op de gevoelsthermometer ten aanzien van Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen).

Onafhankelijke variabelen op individueel niveau

In de analyses wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met individuele verschillen tussen mensen in verschillende buurten. De volgende variabelen op het individuele niveau worden in de analyse opgenomen:

- Etnische herkomst: We onderscheiden vijf etnische groepen, namelijk Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse en autochtone Nederlanders, op basis van geboorteland van de ouders.
- Migratiegeneratie: Op basis van het geboorteland van de respondent is vastgesteld of hij of zij een eerste- of een tweede-generatiemigrant is. Hieruit is een dichotome variabele geconstrueerd waarin we de tweede-generatiemigranten onderscheiden van de eerste-generatiemigranten en de autochtone Nederlanders. Binnen de eerste generatie is daarnaast een nadere onderverdeling gemaakt in migranten die voor 1980 naar Nederland migreerden en zij die na 1980 arriveerden. Op deze manier houden we rekening met verblijfsduur.
- Taalvaardigheid: We hebben de gemiddelde score op de volgende drie vragen berekend: ‘Heeft u, als u een gesprek in het Nederlands voert, vaak, soms of nooit moeite met de Nederlandse taal?’; ‘Heeft u bij het lezen van kranten, brieven of folders vaak, soms of nooit moeite om de Nederlandse taal te begrijpen?’; ‘En heeft u moeite met het schrijven van het Nederlands?’ Op deze drie vragen konden de respondenten antwoorden met (1) ja, vaak moeite/spreekt geen Nederlands; (2) ja, soms; of (3) nee, nooit. Van deze drie vragen is een schaal gemaakt op basis van de gemiddelde waarde (alpha 0,91), waarbij autochtone Nederlanders de hoogste score krijgen. Opgemerkt moet worden dat het gaat om de inschatting van de respondent zelf van zijn of haar taalvaardigheid in het Nederlands en het in zoverre een subjectieve maat is. Echter, nadere analyses wijzen uit dat de overlap tussen de eigen inschatting en die van de interviewer groot is.
- Nationaliteit: We onderscheiden respondenten met (1) uitsluitend de Nederlandse nationaliteit, (2) uitsluitend de nationaliteit van het land van herkomst, en (3) een dubbele nationaliteit.
- Geslacht: mannen versus vrouwen.
- Leeftijd: gemeten in jaren.
- Opleidingsniveau: We onderscheiden vier categorieën: (1) maximaal basisonderwijs, (2) maximaal lbo of mavo, (3) maximaal mbo, havo of vwo en (4) hbo of wo. Voor degenen die nog op school zitten is het opleidingsniveau gelijkgesteld aan het niveau van de op dat moment gevolgde opleiding. We nemen een dummy-variabele in de analyse op waarin we rekening houden met het al dan niet schoolgaand zijn (1 = schoolgaand).

- Gezinssituatie: We onderscheiden (1) alleenstaanden (en de restcategorie: overig), (2) respondenten met partner, (3) respondenten met partner en kinderen, (4) alleenstaande ouders en (5) respondenten die als kind bij hun ouders wonen (inwonende kinderen).
- Maatschappelijke positie: Voor werkzaamheid en beroepsniveau hebben we een variabele gecreëerd die onderscheid maakt tussen vijf groepen: (1) respondenten die niet actief zijn op de arbeidsmarkt (huisvrouwen/-mannen, WAO'ers, scholieren/studenten en overigen); (2) werkloos/werkzoekend; (3) werkenden met een laag beroepsniveau; (4) werkenden met een middelbaar beroepsniveau; en (5) werkenden met een hoog beroepsniveau.
- Bezit koopwoning: Dit is een dichotome variabele met de waarden (0) geen koophuis en (1) koophuis.
- Religiositeit: Om een inschatting te maken van de mate van religiositeit van respondenten is gebruik gemaakt van de vraag naar de frequentie van het bezoek aan een godsdienstige bijeenkomst (kerkdienst, bezoek moskee of gebedsdienst). Dit is een vraag in vijf categorieën van (1) nooit/minder dan 1 keer per jaar tot (5) iedere dag. De vraag is alleen gesteld aan respondenten die aangeven gelovig te zijn. Degenen die aangaven dat niet te zijn, zijn door ons ingedeeld in de eerste categorie.

Buurtkenmerken

De meeste kenmerken op buurtniveau zijn afkomstig uit het bestand *Kerncijfers Wijken en Buurten* van het CBS uit 2006 (het jaar waarin het SIM-onderzoek is gehouden). De buurtgegevens worden met behulp van de buurtcodes gekoppeld aan het SIM-onderzoek (waarin we voor elke individuele respondent de buurtcode beschikbaar hebben).

We hebben de etnische concentratie van buurten vastgesteld als het percentage niet-westerse migranten in de buurt (totaal over alle groepen). Bovendien bekijken we in deze analyses of er sprake is van niet-lineaire effecten van etnische concentratie. Het aandeel groepsgenoten is vastgesteld als het percentage van de eigen etnische groep in de buurt.

De binnenstedelijke concentratie van niet-westerse migranten is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Daarom wordt in dit onderzoek tevens aandacht besteed aan de invloed van recente veranderingen in het aandeel niet-westerse migranten in de buurt. Hiertoe gebruiken we vijfjaarsmutaties van het aandeel niet-westerse migranten tussen 2001 en 2006. Het CBS heeft hiertoe de buurtgrenzen die in 2006 gelden, gelegd over die van 2001, zodat geografisch gezien precies hetzelfde

gebied is afgebakend. Hiermee wordt het probleem omzeild van gemeentelijke herindelingen en van veranderingen in buurtafbakeningen door de tijd.³

We gebruiken drie verschillende sociaaleconomische kenmerken van buurten om een index van sociaaleconomische achterstand te construeren (afkomstig uit het Regionaal Inkomensonderzoek (RIO) 2006; zie ook Wittebrood en Van Dijk 2007):

- 1 Het gemiddeld besteedbaar inkomen (in euro's) in de buurt van individuen met 52 weken inkomen (gedeeld door 1000).
- 2 Het aandeel mensen met een laag inkomen in de buurt (tot 14.200 euro).
- 3 Het aandeel uitkeringsontvangers van 15-64 jaar (het gaat om uitkeringen in het kader van WWB, IOAW, IOAZ, WAO, WAZ, Wajong en WW).

Deze drie kenmerken zijn eerst gestandaardiseerd en vervolgens is een schaal geconstrueerd van sociaaleconomische achterstand in de buurt (alpha 0,89). Uit een factoranalyse is duidelijk één factor naar voren gekomen, die 78,5% van de variantie verklaart. De drie afzonderlijke metingen laden allemaal ongeveer even hoog op deze factor (wat het wegen naar de factorladingen overbodig maakt). Een hogere waarde op deze index betekent een hogere mate van sociaaleconomische achterstand in de buurt.

Een ander buurtkenmerk dat in de analyse is opgenomen is de relatieve verhuismobiliteit, vastgesteld als het aantal verhuizingen per duizend inwoners. De verhuismobiliteit is de som van het aantal personen dat binnen de buurt verhuisd is in 2006 plus de helft van het aantal vestigers in de buurt in 2006 plus de helft van het aantal vertrekkers uit de buurt in 2006.

Gemeentekennmerken

De kenmerken die we op gemeenteniveau kunnen onderscheiden zijn eveneens afkomstig uit het bestand *Kerncijfers Wijken en Buurten* van het CBS uit 2006. De volgende gemeentekennmerken worden met behulp van de gemeentecodes gekoppeld aan het SIM-onderzoek:

- G4: Dummy-variabele die aangeeft dat respondenten woonachtig zijn in een van de vier grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht).
  - Geregistreerde criminaliteit: Dit is het totaal aantal door de politie in proces-verbaal (van aangifte of ambtshalve opgemaakt) vastgelegde strafbare feiten per duizend inwoners. Alleen misdrijven worden geteld en niet overtredingen (maar wel zowel misdrijven waarbij sprake is van een aangifte als misdrijven waarbij een verdachte is gehoord).
- 3 We hebben hierbij echter wel een correctie moeten toepassen om gebieden te identificeren waar sprake is geweest van bijvoorbeeld bebouwing van landelijk gebied zoals in het kader van Vinex-uitbreidingen. Wanneer we dit niet zouden doen, zouden we de toename in het aandeel niet-westerse migranten te sterk overschatten. Buurten waar in 2001 minder dan driehonderd mensen woonden en die tussen 2001 en 2006 met meer dan honderd procent inwonertal zijn gegroeid, hebben we aangemerkt als Vinex-gebieden. Daarnaast hebben we op basis van de zescijferige postcodes van de respondenten in het SIM bekeken of deze voorkwamen in de lijst met Vinex-gebieden van het CBS. In al deze gevallen (in totaal ging het om circa tachtig respondenten in het SIM) is de gemiddelde stijging (tussen 2001 en 2006) van het aandeel niet-westerse migranten over alle buurten van de desbetreffende stad toegekend.

Omgang met ontbrekende waarden

Op een aantal individuele kenmerken komen ontbrekende waarden voor in de analyses. Het gaat daarbij om zeer lage aantallen. Voor zover het ordinale of intervalvariabelen betreft (bijv. leeftijd, opleidingsniveau) hebben we deze ontbrekende waarden vervangen door de gemiddelde waarde van de desbetreffende etnische groep toe te kennen. Bij categorische variabelen is dit niet mogelijk. Daar hebben we ervoor gekozen een extra dummy-variabele in de analyses op te nemen die rekening houdt met het feit dat deze waarde onbekend is. Dit geldt bijvoorbeeld voor de variabelen nationaliteit en maatschappelijke positie.

Ook op buurniveau is sporadisch sprake van ontbrekende waarden. Het gaat meestal om buurten waar relatief weinig inwoners wonen. Het CBS rapporteert dan om privacyredenen geen gegevens. Voor deze ontbrekende waarden is de gemiddelde waarde over alle buurten in de desbetreffende stad toegekend. Op gemeenteniveau komen geen ontbrekende waarden voor.

Hoge samenhang tussen buurt- en gemeentekenmerken

Een risico in multivariate analyse is multicollineariteit. Dit houdt in dat sterke relaties tussen voorspellende variabelen kunnen leiden tot onjuiste conclusies, doordat effecten elkaar uitdoven of juist versterken. Juist in dit onderzoek is het risico op multicollineariteit hoog. Allereerst omdat we allerlei buurtkenmerken meenemen waarvan we op voorhand weten dat ze overlap vertonen: arme buurten zijn ook buurten waar veel niet-westerse migranten wonen. Ten tweede omdat we ook het gemeenteniveau meenemen, en we ook weten dat juist in grotere gemeenten meer buurten met bijvoorbeeld veel migranten bestaan. Om te toetsen of de samenhang tussen de gemeente- en buurtvariabelen problematisch is, voeren we zogenaemde perturbatieanalyses uit (o.a. Belsley 1991). In feite herhalen we de analyses honderd keer. Voor elk van deze honderd analyses introduceren we kleine *random errors* op de relevante voorspellers. Als de effecten die we vinden niet stabiel zijn, maar het gevolg van multicollineariteit, is te verwachten dat de uitkomsten erg gevoelig zijn voor de *random errors* op de voorspellers. We toetsen daarom voor elk van de honderd analyses of de uitkomsten overeenkomen met die in ons definitieve analysemodel. Met behulp van de correlatiematrix tussen de gemeente en buurtkenmerken hebben we gezocht naar een zo volledig mogelijk model waarbij de significantie en richting van de effecten robuust en stabiel bleven in de perturbatieanalyses. Dit geeft ons meer zekerheid dat gevonden effecten niet het resultaat zijn van multicollineariteit. Door de hoge correlatie tussen het percentage niet-westerse migranten in de buurt en in de gemeente bleek het niet mogelijk deze tegelijkertijd op te nemen. We hebben er daarom voor gekozen alleen het aandeel niet-westerse migranten in de buurt op te nemen in de analyse. Ook het percentage niet-westerse migranten en het percentage leden van de eigen etnische groep konden niet tegelijkertijd worden opgenomen. Verder was er bij het meenemen van andere gemeentekenmerken al vrij snel sprake van multicollineariteitsproblemen. Vaak bleek het moeilijk het kenmerk G4 op te nemen, door de hoge samenhang met criminaliteitscijfers in de gemeente, het aantal inwoners in de buurt en de sociaaleconomische achterstand in de buurt. Voor alle analyses hebben we daarom steeds bekeken of de effecten

veranderden na opname van G4 in het model. In de meeste gevallen had dit echter geen grote veranderingen tot gevolg en bleken de gevonden effecten robuust. Over het algemeen bevatten de complete modellen (met alle variabelen) uiteindelijk de volgende buurtkenmerken: het percentage niet-westerse migranten in de buurt, de verandering in het aandeel migranten in de buurt gedurende de afgelopen vijf jaar, de sociaaleconomische achterstand in de buurt en de relatieve verhuismobiliteit in de buurt. Als gemeentekennmerken werden opgenomen een dummy voor de vier grote steden en de mate van criminaliteit in de gemeente.

Selectieve migratie

De eerder beschreven theorieën gaan uit van een causale invloed van de etnische samenstelling van de wijk op de interetnische beeldvorming van autochtonen en allochtonen. Het is echter ook mogelijk dat mensen de keuze voor een bepaalde buurt laten afhangen van hun beeld ten aanzien van andere etnische groepen. Deze selectie-effecten vormen een belangrijk methodologisch probleem in cross-sectioneel onderzoek zoals wij dat uitvoeren: selectieve migratie kan namelijk zorgen voor vertekeningen als mensen hun keuze voor een bepaalde woonbuurt (mede) bepaald hebben aan de hand van kenmerken die we eigenlijk pogen te verklaren (in dit geval interetnische attitudes). Een samenhang tussen etnische concentratie en interetnische relaties kan dus zowel op een buurteffect duiden als door selectieve migratie komen. Selectieve migratie zou er in het geval van een positief verband tussen etnische concentratie en een positieve beeldvorming (zoals de contacthypothese voorspelt) voor kunnen zorgen dat het effect wordt overschat. Het effect kan dan voor een deel worden toegeschreven aan het feit dat bewoners met positieve beeldvorming nu eenmaal eerder kiezen voor een multiculturele buurt. Toch is er nog niet zoveel empirisch bewijs dat interetnische attitudes van groot belang zijn voor de keuze van een woonbuurt. Onderzoek van Havekes, Coenders en Van der Lippe (2014) laat zien dat zowel autochtonen als allochtonen in zwarte wijken vaker aangeven dat ze de wens te hebben om te verhuizen dan bewoners van witte wijken. Zij vinden echter geen bewijs dat de motieven achter deze verhuiscriteria samenhangen met hun houdingen ten aanzien van andere etnische groepen.

Desalniettemin, de enige echte oplossing voor het probleem van selectieve migratie bestaat eruit individuen door de tijd te volgen aan de hand van panelgegevens, zodat daadwerkelijk kan worden vastgesteld hoe causale relaties lopen (zie bijvoorbeeld Martinovic, Van Tubergen en Maas 2009). Bij gebrek aan geschikte longitudinale gegevens op het gebied van beeldvorming, proberen we in dit onderzoek zoveel mogelijk rekening te houden met het motief van bewoners waarom zij in een de buurt zijn gaan wonen. We nemen een dichotome variabele op die een onderscheid maakt in (0) geen bewuste keuze voor de buurt of keuze op basis van noodzaak (bijv. hier woning toegewezen, kon woning in deze buurt betalen, ik woon bij ouders, ben hier geboren) en (1) keuze buurt op basis van preferentie (vond prettige woning, vrienden/familie in de buurt, leuke buurt, gunstige ligging). In dit laatste geval kan dus een selectie-effect spelen. Helaas kunnen niet alle respondenten worden ingedeeld, omdat onbekend is waarop de

keuze voor de buurt is gebaseerd (bijv. 'ging bij partner wonen' of categorie 'anders'). Daarom is een dichotome variabele toegevoegd met deze restcategorie.

Analysestrategie

Om de effecten van de concentratie van migranten op interetnische relaties zo goed mogelijk te kunnen vaststellen, worden *multilevel-analyses* uitgevoerd. Dit is een statistische techniek die het mogelijk maakt de effecten van individuele en contextuele buurtkenmerken tegelijkertijd te schatten (zie voor deze techniek Snijders en Bosker 1999).⁴ Belangrijk is dat door middel ervan kan worden achterhaald in hoeverre er zelfstandige effecten van de mate van etnische concentratie zijn of dat verschillen tussen buurten puur te wijten zijn aan de samenstelling van de bevolking in de buurt (dus of verschillen in individuele kenmerken bepalend zijn). Naast een buurtcontext onderscheiden we ook een stedelijke context in de analyses. In een eerste analysestap bezien we steeds etnische concentratie in samenhang met sociaaleconomische achterstand (model 1). Hier kunnen we de vraag beantwoorden of het om etnische concentratie gaat, om economische achterstanden of om beide tegelijk. Tevens bekijken we hier in hoeverre een verkleuring van de buurt een rol speelt en in hoeverre effecten van etnische concentratie niet-lineair zijn. Overigens toetsen we deze veronderstellingen steeds apart; bijvoorbeeld wanneer we bekijken of het effect van etnische concentratie niet-lineair is, nemen we niet de verandering in het aandeel migranten in de buurt in de analyse op (vanwege te hoge samenhangen tussen deze kenmerken). Vervolgens bekijken we achtereenvolgens of deze buurteffecten blijven bestaan als individuele kenmerken (model 2) en overige buurt- en gemeentekenmerken (model 3) in de analyses worden opgenomen. In de tabellen in dit artikel laten we alleen deze buurteffecten zien.⁵

Dezelfde analyses doen we vervolgens met aandeel leden van de eigen herkomstgroep in de buurt. We bekijken in hoeverre niet alleen de totale aanwezigheid van niet-westerse migranten in de buurt, maar ook de aanwezigheid van groepsgenoten een 'netto-effect' op beeldvorming heeft. In al deze analyses onderzoeken we tevens of het effect van etnische concentratie verschilt voor verschillende etnische groepen. Dit doen we door in de analyses steeds interactie-effecten op te nemen tussen het buurtniveau en het individuele niveau.

4 In een multilevel-analyse wordt rekening gehouden met de structuur van de gegevens: deze zijn hiërarchisch geordend (individuen in buurten; buurten in gemeenten) en dus niet onafhankelijk van elkaar. Door geen rekening te houden met het kleinere aantal waarnemingen op het buurtniveau worden de standaardfouten van dit meetniveau onderschat met als gevolg dat contexteffecten (in dit geval bijvoorbeeld het aandeel migranten in een buurt) ten onrechte kunnen worden gevonden.

5 Bijlagen met de effecten van de overige kenmerken (op individueel, buurt en gemeenteniveau) zijn beschikbaar via www.boomlemmatijdschriften.nl/tijdschrift/sociologie.

Bevindingen

We bekijken allereerst in hoeverre de etnische concentratie van de woonomgeving ertoe doet voor opvattingen van migranten over verschillende beeldvormingsdimensies. Vervolgens kijken we naar de effecten van etnische concentratie op opvattingen van autochtone Nederlanders. De analyses laten over het algemeen zien dat hoewel de opvattingen van migranten en autochtone Nederlanders verschillen tussen buurten, individuele verschillen vele malen groter zijn. Daarnaast blijkt de etnische samenstelling van de buurt wel van belang voor de beeldvorming van niet-westerse migranten, maar niet voor die van autochtonen.

Buurteffecten op opvattingen van migranten?

Eerst richten we onze pijlen op de vraag of migranten zich minder geaccepteerd voelen in concentratiewijken. Er blijkt echter geen sprake van een buurteffect (zie panel 1 van tabel 1). Dit geldt overigens niet alleen voor de mate van etnische concentratie, maar ook voor veranderingen daarin in de afgelopen vijf jaar. Ook sociaaleconomische achterstanden van de buurt doen er niet toe. Overigens bleek er wel variantie op het buurniveau te bestaan: er zijn dus verschillen tussen buurten. De variantie op het buurniveau is daarbij wat groter dan die op het gemeenteniveau.⁶ Buurtverschillen worden echter niet verklaard door de aanwezigheid van migranten in de buurt of door sociaaleconomische achterstanden. Bij deze opvattingen onder migranten zijn individuele verschillen duidelijk van meer van belang dan contextverschillen (94% van de variantie ligt op het individuele niveau).

Vervolgens bekijken we of migranten zich in concentratiewijken meer gediscrimineerd voelen, zowel persoonlijk als of ze het idee hebben dat in het algemeen migranten worden gediscrimineerd. Voor wat betreft het persoonlijk ervaren van discriminatie blijkt dat er sprake is van buurteffecten (panel 2, tabel 1). Etnische concentratie heeft een effect, maar dat is tegengesteld aan de verwachting: hoe meer niet-westerse migranten in de buurt, hoe minder men zich gediscrimineerd voelt. Dit effect valt echter weg als andere buurt- en gemeentekennmerken in het model worden opgenomen. De effecten van achterstand en verandering blijven echter wel staan: hoe sneller een buurt 'verkleurt' hoe meer migranten zich gediscrimineerd voelen en naarmate de buurt grotere sociaaleconomische achterstanden kent, wordt vaker discriminatie ervaren.

Overigens is hier de variantie op gemeenteniveau weer wat groter dan op buurniveau: verschillen tussen gemeenten zijn dus groter dan tussen buurten. Maar wederom geldt hier dat veruit het grootste verschil op het individuele niveau ligt (96%).

De interactie tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand is negatief. Dit betekent dat hoe hoger de sociaaleconomische achterstand van de buurt, hoe meer migranten zich gediscrimineerd voelen, maar dat dit effect zwakker is in concentratiebuurten.

6 Om te onderzoeken of de variantie op het buurt- en gemeenteniveau significant is, is gebruik gemaakt van deviance tests (zie Snijders en Bosker 1999).

Voor het onderschrijven van de opvatting dat migranten in het algemeen geconfronteerd worden met discriminatie, is alleen het 'verkleuringseffect' significant (panel 3, tabel 1). Naarmate een buurt in vijf jaar tijd in hogere mate is verkleurd, heeft men het gevoel dat migranten meer met discriminatie worden geconfronteerd. Dit effect is nog net statistisch significant als rekening wordt gehouden met alle andere kenmerken (op 10% niveau in model 3). Dit betekent dat het niet aan andere kenmerken van de buurt ligt zoals veel verhuismobiliteit in de buurt. Echter, de effecten zijn niet al te groot, en de verschillen tussen buurten en gemeenten bescheiden.

Bij migranten zijn er – substantiële – verschillen tussen buurten en tussen gemeenten in de mate van etnische distantie ten opzichte van autochtone Nederlanders (meer tussen gemeenten nog dan tussen buurten).⁷ Deze verschillen komen deels door de buurt waarin migranten wonen: als er meer niet-westerse migranten in de buurt wonen, prefereren migranten meer afstand ten aanzien van autochtone Nederlanders (panel 4, tabel 1). Dit effect wordt deels verklaard door individuele compositieverschillen en is niet langer significant als ook andere buurt- en gemeentekenmerken worden opgenomen.

Ook de mate van sociaaleconomische achterstand heeft een effect: in achterstandsbuurten wordt meer afstand gewenst ten opzichte van de autochtone meerderheidsgroep. Dit laatste blijkt echter volledig te komen door individuele samenstellingseffecten (het effect is niet meer significant in model 2). De mate van verkleuring van de buurt, ten slotte, doet er niet toe.

Tabel 1 *Multilevel regressieanalyses van de effecten van etnische concentratie op buurniveau op ervaren acceptatie, zelf ervaren discriminatie, houding onder migranten ten aanzien van discriminatie in het algemeen en etnische distantie onder migranten (in ongestandaardiseerde coëfficiënten, standaardfouten tussen haakjes)*

	model 1 ^e	model 2 ^f	model 3 ^g
<i>1 Ervaren acceptatie onder migranten^a</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	-0,000 (0,000)	0,001 (0,001)	-
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	0,004 (0,008)	0,002 (0,008)	-
Verandering in % migranten in de buurt	-0,007 (0,005)	-0,006 (0,004)	-
<i>2 Zelf ervaren discriminatie onder migranten^b</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	-0,003** (0,001)	-0,003** (0,001)	-0,003 (0,002)

7 Vergeleken met andere indicatoren wordt een relatief klein deel van de variantie bepaald door het individuele niveau (77%), en relatief veel door het gemeente- (15%) en buurniveau (8%).

Tabel 1 (Vervolg)

	model 1 ^e	model 2 ^f	model 3 ^g
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	0,032** (0,010)	0,028** (0,010)	0,028** (0,010)
Verandering in % migranten in de buurt	0,014** (0,005)	0,011* (0,005)	0,011* (0,005)
<i>3 Houding onder migranten ten aanzien van discriminatie in het algemeen^c</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	-0,001 (0,002)	-0,001 (0,002)	-0,001 (0,002)
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	0,010 (0,010)	0,007 (0,010)	0,009 (0,010)
Verandering in % migranten in de buurt	0,012* (0,005)	0,009~ (0,005)	0,009~ (0,005)
<i>4 Gewenste etnische distantie^d</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	0,006** (0,002)	0,003** (0,001)	0,003 (0,002)
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	0,033** (0,010)	0,002 (0,008)	-0,001 (0,008)
Verandering in % migranten in de buurt	0,000 (0,005)	0,001 (0,004)	0,001 (0,004)

Noot: * statistisch significant: $p < .05$; ** statistisch significant $p < .01$; ~ statistisch significant $p < .10$

^a Gemeten op een schaal van 1-5 (hoge acceptatie), het kwadratisch effect van etnische concentratie is niet significant. De interactie tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand in de buurt is eveneens niet significant. N = 3930.

^b Op een schaal van 1-5 (vaak). N = 4179.

^c Op een schaal van 1-5 (vaak), het kwadratische effect van etnische concentratie is niet significant. N = 4068.

^d Gemeten op een schaal van 1-5, een hoge score geeft een hoge mate van etnische distantie weer; het kwadratisch effect van etnische concentratie is niet significant. De interactie tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand in de buurt is eveneens niet significant. N = 4216.

^e Model 1 ongecontroleerd.

^f Model 2 gecontroleerd voor individuele kenmerken.

^g Model 3 gecontroleerd voor individuele, buurt- en gemeentekennmerken; dit model kon niet geschat worden voor ervaren acceptatie in het analysepakket MLWIN.

Ook in de houding ten aanzien van andere migrantengroepen (gemiddelde oordeel over alle andere migrantengroepen dan de eigen groep op basis van de gevoelsthermometer) zijn verschillen tussen buurten en gemeenten te onderkennen (maar wederom is de variantie op het individuele niveau veruit het grootst, ruim 90%). Etnische concentratie heeft hier een effect: naarmate er meer migranten in de buurt wonen, zijn migranten negatiever over andere migrantengroepen (panel 1, tabel 2). Dit effect blijft bestaan als we controleren voor individuele en gemeentekennmerken.

We vinden daarnaast een positief interactie-effect tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand (op 10%-niveau). Het hoofdeffect is negatief, dit betekent dat de aanwezigheid van niet-westerse migranten een zwakker effect heeft op opvattingen van migranten ten opzichte van andere migrantengroepen in arme dan in rijke buurten.

Hoe zit het met de gevoelsthermometer van migranten ten aanzien van autochtone Nederlanders? Ook hier bestaan verschillen tussen buurten en gemeenten (maar wederom is meer dan 90% van de variantie op het individuele niveau). Er is een effect van de mate van etnische concentratie in de buurt: naarmate er meer niet-westerse migranten in de buurt wonen, zijn migranten niet alleen negatiever over andere migrantengroepen, maar ook over autochtone Nederlanders (panel 2, tabel 2). Overigens speelt hier wel de mate van verkleuring van de buurt een rol: naarmate het aandeel migranten in de buurt sneller toeneemt, zijn migranten negatiever over autochtone Nederlanders. Ook hier blijft het effect van etnische concentratie bestaan als rekening wordt gehouden met individuele en gemeentekennmerken. De invloed van de verkleuring van de buurt neemt wel wat af, en is alleen nog significant op 10%-niveau.

Ook voor wat betreft stereotiepe opvattingen over autochtone Nederlanders zijn er (kleine) verschillen tussen buurten en steden te onderkennen. Deze worden echter niet bepaald door de aandelen niet-westerse migranten in de buurt en ook niet door de achterstandspositie van de buurt (panel 3, tabel 2). Wel is er een effect van de verandering in het aandeel migranten in de buurt gedurende de afgelopen vijf jaar: naarmate een buurt meer is verkleurd, kennen migranten minder positieve eigenschappen toe aan autochtone Nederlanders (zie Gijsberts en Dagevos 2004). Dit komt niet door samenstellingseffecten op het individuele niveau. Ook andere buurt- en gemeentekennmerken zorgen niet voor een afname van dit effect.

Interessant is de vraag of ook de aanwezigheid van de eigen herkomstgroep van belang is voor interetnische opvattingen van migranten. Dit blijkt niet zo te zijn. We vinden geen significante (netto-)effecten van het aandeel herkomstgenoten in de buurt op de beeldvorming. Dit geldt voor alle typen opvattingen die we onder de loep hebben genomen.

Tot nu toe hebben we gekeken of er concentratie-effecten bestaan voor migranten. We weten echter nog niet of etnische concentratie anders uitwerkt voor verschillende migrantengroepen. Om dit te kunnen vaststellen nemen we interacties op in de modellen tussen etnische concentratie en de migrantengroepen. De Turkse groep is de referentiegroep in deze analyses. De bevindingen zijn samengevat in tabel 3. We laten alleen zien of verschillen tussen groepen blijven bestaan na rekening te hebben gehouden met alle individuele en contextkennmerken.

Er zijn niet erg veel verschillen tussen groepen te onderkennen. Duidelijk is dat als er verschillen overblijven, het effect van etnische concentratie voor Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders substantieel sterker is dan voor Turkse Nederlanders. Zij zijn dus minder negatief dan Turkse Nederlanders in concentratiewijken (omdat het hoofdeffect negatief is). Echter, na controle voor compositie valt een groot gedeelte van de verschillen weg. Inte-

Tabel 2 *Multilevel regressieanalyses van de effecten van etnische concentratie op buurniveau op de houding van migranten ten aanzien van andere migrantengroepen, ten aanzien van autochtone Nederlanders en positieve stereotypingen ten opzichte van autochtone Nederlanders (in ongestandaardiseerde coëfficiënten, standaardfouten tussen haakjes)*

	model 1 ^d	model 2 ^e	model 3 ^f
<i>1 Houding van migranten ten aanzien van andere migrantengroepen^a</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	-0,079** (0,029)	-0,047* (0,027)	-0,061* (0,028)
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	-0,081 (0,191)	0,063 (0,184)	0,086 (0,187)
Verandering in % migranten in de buurt	-0,158 (0,104)	-0,160 (0,098)	-0,156 (0,098)
<i>2 Houding van migranten ten aanzien van autochtone Nederlanders^b</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	-0,052* (0,027)	-0,049~ (0,027)	-0,056* (0,028)
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	-0,222 (0,181)	0,038 (0,185)	-0,007 (0,188)
Verandering in % migranten in de buurt	-0,234* (0,098)	-0,186~ (0,096)	-0,185~ (0,096)
<i>3 Positieve stereotypingen van migranten ten opzichte van autochtone Nederlanders^c</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	-0,001 (0,001)	-0,000 (0,001)	-0,001 (0,001)
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	0,001 (0,004)	0,002 (0,004)	0,002 (0,004)
Verandering in % migranten in de buurt	-0,005** (0,002)	-0,005** (0,002)	-0,005* (0,002)

Noot: * statistisch significant $p < .05$; ** statistisch significant $p < .01$; ~ statistisch significant $p < .10$

^a Op een schaal van 0-100, 100 = zeer warme gevoelens; het kwadratisch effect van etnische concentratie is niet significant. N = 3930.

^b Op een schaal van 0-100, 100 = zeer warme gevoelens; het kwadratisch effect van etnische concentratie is niet significant; de interactie tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand van de buurt is eveneens niet significant. N = 3930.

^c Op een schaal van 1 (negatief) tot 4 (positief), het kwadratisch effect van etnische concentratie is niet significant. De interactie tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand in de buurt is eveneens niet significant. N = 4216.

^d Model 1 ongecontroleerd.

^e Model 2 gecontroleerd voor individuele kenmerken.

^f Model 3 gecontroleerd voor individuele, buurt- en gemeentekennmerken.

ressant om te vermelden is verder dat Surinaamse Nederlanders in concentratiebuurten duidelijk wat positiever zijn ten opzichte van autochtone Nederlanders dan de andere groepen (het effect is minder negatief). Ook valt op dat het wonen in concentratiebuurten met name voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders tot meer etnische distantie ten opzichte van autochtone Nederlanders leidt dan voor de andere groepen.

We vinden bij migrantengroepen dus effecten van de etnische concentratie in de buurt (en van veranderingen in de mate van etnische concentratie). Om te kunnen bepalen hoe sterk deze buurteffecten relatief bekeken zijn, hebben we de gestandaardiseerde effecten van alle kenmerken tegelijkertijd bekeken (dus individuele, buurt- en gemeentekenmerken). Hieruit blijkt dat individuele kenmerken duidelijk meer bepalend zijn voor opvattingen van niet-westerse migranten dan de etnische diversiteit of sociaaleconomische status van de buurt. Andere buurt- en gemeentekenmerken (verhuismobiliteit, criminaliteitscijfers en wonen in een van de vier grote steden) doen er helemaal niet tot nauwelijks toe.

Individuele kenmerken als leeftijd en opleidingsniveau zijn bijvoorbeeld belangrijk in de verklaring voor verschillen in ervaren discriminatie. Voor de gewenste sociale afstand lijken op basis van ons onderzoek migratiespecifieke kenmerken als etnische groep, nationaliteit en taalbeheersing het meest bepalend. Met betrekking tot de houding ten aanzien van autochtone Nederlanders en andere migrantengroepen zijn vooral het al dan niet schoolgaand zijn van belang (schoolgaanden zijn minder positief) en de migratiegeneratie (met name de eerste generatie die al lang in Nederland is, is beduidend negatiever over autochtone Nederlanders en over andere migrantengroepen dan bijvoorbeeld de tweede generatie). Naast deze individuele factoren speelt bij deze houdingen over andere dan de eigen groep (dus zowel over autochtonen als over andere migrantengroepen) ook de mate van etnische concentratie van de woonomgeving een rol van betekenis.

Buurteffecten op opvattingen van autochtone Nederlanders?

Nu kijken we volgens hetzelfde stramien in hoeverre de etnische concentratie van de directe woonomgeving ertoe doet voor opvattingen van autochtone Nederlanders. Allereerst wordt de invloed van etnische concentratie in de buurt op de houding van autochtone Nederlanders ten opzichte van migranten in de samenleving onderzocht. Hier blijkt het aandeel niet-westerse migranten in de buurt geen rol te spelen (zie panel 1 van tabel 4). Hetzelfde geldt voor de sociaaleconomische status van de buurt, alsmede voor de verandering in het aandeel niet-westerse migranten in de afgelopen vijf jaar. Geen van de effecten is statistisch significant.

Overigens blijken er om te beginnen al nauwelijks verschillen tussen buurten (en gemeenten) te bestaan. Ruim 90% van de variantie in deze houding ligt op het individuele niveau (en slechts 5% op het buurniveau en 2% op gemeentenniveau). Deze bevinding komt overeen met die in eerder onderzoek (Gijsberts en Dagevos 2005) waar voor de houding van autochtone Nederlanders ten aanzien van

Tabel 3 *Interacties tussen percentage niet-westerse migranten in de buurt en etnische groep, na controle voor individuele en contextkenmerken; Turkse Nederlanders fungeren als referentiecategorie*

	% niet-westerse migranten in de buurt* Marokkaanse groep	% niet-westerse migranten in de buurt* Surinaamse groep	% niet-westerse migranten in de buurt* Antilliaanse groep
Ervaren acceptatie	0	0	0,004* (0,002)
Het zelf ervaren van discriminatie	0	0	0
Perceptie van discriminatie in het algemeen	0	0	0
Gewenste sociale afstand	0	-0,006** (0,002)	-0,008** (0,002)
Houding ten aanzien van andere migrantengroepen (thermometer)	0,101* (0,040)	0	0,102** (0,040)
Houding ten aanzien van autochtone Nederlanders (thermometer)	0	0,067~ (0,038)	0
Stereotiepe opvattingen over autochtone Nederlanders	0	0	0

Noot: * statistisch significant $p < .05$; ** statistisch significant $p < .01$; ~ statistisch significant $p < .10$.

migranten in de samenleving zelfs helemaal geen verschillen tussen buurten bleken te bestaan.⁸

Hoe zit het met effecten van de buurt voor de wens van autochtone kant tot het bewaren van afstand ten opzichte van migrantengroepen? Hier zijn geen verschillen tussen buurten te onderkennen (panel 2, tabel 4). Wel zijn verschillen tussen gemeenten significant, wat erop duidt dat bewoners van de ene gemeente meer sociale afstand wensen te bewaren van migranten dan bewoners van een andere gemeente. Echter, ook hier ligt het leeuwendeel van het verschil op het individuele niveau (93%).

Wederom zijn geen buurteffecten te onderkennen, noch van de mate van etnische concentratie in de buurt noch van de sociaaleconomische situatie in de buurt. Er

8 Overigens hebben we de analyses ook apart op itemniveau gedaan voor twee van de vijf items uit deze schaal. Allereerst voor de vraag of men vindt of er te veel migranten in Nederland zijn. Ook hier was de variantie op buurt- en gemeenteniveau niet significant. Ten tweede voor de vraag of men het slecht vindt voor een wijk als er veel migranten komen wonen. Hier was geen sprake van variantie op buurtniveau, maar wel op gemeenteniveau. Echter, het aandeel niet-westerse migranten, de verandering daarin en de sociaaleconomische status van de buurt bleken geen rol te spelen in de verklaring.

is wel sprake van een klein interactie-effect tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand. Dit duidt erop dat in buurten met meer sociaaleconomische achterstand, meer etnische distantie wordt bewaard; en dat dit effect sterker speelt in buurten met veel niet-westerse migranten. Echter, de effecten zijn minimaal.

Hangt de beoordeling van verschillende migrantengroepen door autochtone Nederlanders af van de buurt waarin zij wonen? We hebben dit bekeken door het gemiddelde oordeel op de gevoelsthermometer over de vier grootste migrantengroepen te onderzoeken (panel 3, tabel 4). Ook bij deze houding blijkt er weinig variantie op buurt- en gemeenteniveau te zijn (respectievelijk 4 en 3%). De effecten van het aandeel niet-westerse migranten in de buurt en de verandering daarin zijn derhalve niet significant. Het oordeel over migrantengroepen is dus niet afhankelijk van de etnische compositie van de buurt of gemeente waarin men woont.

Wel is er een effect van de sociaaleconomische status van de buurt: hoe slechter de buurt, hoe negatiever autochtone Nederlanders staan ten opzichte van migranten. Echter, dit effect valt weg wanneer rekening wordt gehouden met de compositie van de buurt op basis van individuele kenmerken. Er is dus geen netto-effect van de sociaaleconomische situatie in de buurt.

Stereotiepe opvattingen van autochtone Nederlanders over migranten (het gemiddelde van opvattingen over eigenschappen van Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders) verschillen wederom nauwelijks tussen verschillende buurten (en nog minder tussen gemeenten). Wederom ligt 90% van de variantie op het individuele niveau. Op basis daarvan wekt het weinig verbazing dat de effecten van etnische concentratie, veranderingen daarin, maar ook de sociaaleconomische status van de buurt niet statistisch significant zijn (panel 4, tabel 4).

Tabel 4 *Multilevel regressieanalyses van de effecten van etnische concentratie op buurniveau op opvattingen van autochtone Nederlanders ten aanzien van de multiculturele samenleving, door autochtone Nederlanders gewenste etnische distantie, houding over andere etnische groepen en positieve stereotyperingen ten opzichte van migranten (in ongestandaardiseerde coëfficiënten, standaardfouten tussen haakjes)*

	model 1 ^e	model 2 ^f	model 3 ^g
<i>1 Opvattingen van autochtone Nederlanders ten aanzien van de multiculturele samenleving^a</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	-0,002 (0,003)	-0,000 (0,002)	-
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	0,011 (0,009)	-0,008 (0,008)	-
Verandering in % migranten in de buurt	0,012 (0,011)	0,005 (0,010)	-

Tabel 4 (Vervolg)

	model 1 ^e	model 2 ^f	model 3 ^g
<i>2 Door autochtone Nederlanders gewenste etnische distantie^b</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	-0,003 (0,005)	-0,002 (0,004)	0,001 (0,005)
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	0,019 (0,016)	0,006 (0,016)	0,006 (0,017)
Verandering in % migranten in de buurt	-0,004 (0,018)	-0,011 (0,017)	-0,011 (0,017)
<i>3 Houding van autochtone Nederlanders over andere etnische groepen^c</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	0,103 (0,071)	0,071 (0,068)	0,026 (0,078)
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	-0,523* (0,250)	-0,300 (0,247)	-0,395 (0,262)
Verandering in % migranten in de buurt	-0,407 (0,281)	-0,246 (0,272)	-0,297 (0,274)
<i>4 Positieve stereotypingen van autochtone Nederlanders ten opzichte van migranten^d</i>			
% niet-westerse migranten in de buurt	-0,002 (0,002)	-0,001 (0,002)	-0,001 (0,002)
Sociaaleconomische achterstand van de buurt	-0,006 (0,007)	-0,001 (0,006)	-0,007 (0,007)
Verandering in % migranten in de buurt	0,003 (0,007)	0,005 (0,007)	0,002 (0,007)

Noot: * statistisch significant: $p < .05$; ** statistisch significant $p < .01$; ~ statistisch significant $p < .10$

^a Gemeten op een schaal van 1-5, en hoge score geeft een negatieve houding weer. Het kwadratische effect van etnische concentratie is net niet significant. De interactie tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand in de buurt is niet significant. $N = 1031$.

^b Gemeten op een schaal van 1-5, een hoge score geeft een hoge mate van etnische distantie weer. Het kwadratische effect van etnische concentratie is niet significant. De interactie tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand is significant op 10% niveau (positief), de achterstand wordt dan ook net significant positief (dus hoe hoger de achterstand hoe meer etnische distantie, en dit effect is sterker in concentratiebuurten). $N = 1027$.

^c Op een schaal van 0-100, 100 = zeer warme gevoelens, het kwadratische effect van etnische concentratie is niet significant. De interactie tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand in de buurt is eveneens niet significant. $N = 990$.

^d Op een schaal van 1 (negatief) tot 4 (positief); de interactie tussen etnische concentratie en sociaaleconomische achterstand in de buurt is niet significant. $N = 990$.

^e Model 1 ongecontroleerd.

^f Model 2 gecontroleerd voor individuele kenmerken.

^g Model 3 gecontroleerd voor individuele, buurt- en gemeentekennmerken; dit model kon niet geschat worden voor de opvattingen van autochtonen ten aanzien van migranten in de samenleving in het analysepakket MLWIN.

Conclusies

Zoals gezegd laten de analyses over het algemeen zien dat hoewel de opvattingen van migranten en autochtone Nederlanders verschillen tussen buurten, individuele verschillen vele malen groter zijn. Daarnaast blijkt de etnische samenstelling van de buurt wel van belang voor de beeldvorming van niet-westerse migranten, maar niet voor die van autochtonen.

De buurteffecten die we voor migranten vinden zijn over het algemeen negatief: dus hoe meer etnische concentratie, hoe groter de toename in etnische concentratie en hoe armer de buurt, hoe negatiever men denkt. Meer specifiek vinden we dat het aandeel niet-westerse allochtonen in de buurt ongunstig is voor de houding van migranten ten opzichte van autochtone Nederlanders, maar ook ten aanzien van andere migrantengroepen dan de eigen groep. We vinden hier gedeeltelijke ondersteuning van de contacthypothese: in zwartere buurten hebben migranten minder positieve gevoelens ten aanzien van autochtone Nederlanders. Voor de houding van migranten ten aanzien van andere migrantengroepen vinden we echter geen ondersteuning voor de voorspelling van de contacthypothese. Naarmate er meer migranten in de buurt wonen, zijn migranten negatiever over andere migrantengroepen. Dit wijst meer in de richting van de etnische conflicttheorie (deze andere groepen zouden kunnen zorgen voor een groter gevoel van dreiging). Toch zou ook de eerste bevinding te maken kunnen hebben met dreiging, er wonen weliswaar minder autochtone Nederlanders in concentratiebuurten, maar het zou natuurlijk zo kunnen zijn dat de autochtone Nederlanders die er wonen juist meer in vergelijkbare posities zitten (en daarom meer met hen concurreren), waardoor juist meer dreiging wordt ervaren.

Daarnaast werkt een snelle 'verkleuring' van de buurt negatief uit op de houding en stereotyperingen ten aanzien van autochtone Nederlanders, maar ook op het ervaren van discriminatie onder migranten: in buurten waar het aandeel niet-westerse migranten in de afgelopen jaren is toegenomen, wordt door de bewoners meer discriminatie ervaren. De sociaaleconomische situatie van de buurt is maar op één dimensie van beeldvorming van belang, namelijk op het ervaren van discriminatie. In sociaaleconomisch zwakkere wijken voelen migranten zich in hogere mate gediscrimineerd. Op de andere dimensies van beeldvorming worden voor de groepen niet-westerse migranten geen effecten van de buurt gevonden.

De opvattingen van autochtone Nederlanders hangen niet af van de kenmerken van buurt waarin ze wonen. Dit geldt zowel voor effecten van etnische concentratie, als voor veranderingen daarin, als voor de sociaaleconomische status van de buurt. Ook vinden we weinig aanwijzingen dat concentratie-effecten sterker zijn in arme buurten. We vinden kortom voor autochtone Nederlanders geen ondersteuning van de theorie van etnische dreiging, noch van de contacttheorie. Op basis van deze gegevens kunnen we concluderen dat de buurt er niet toe doet voor opvattingen van autochtone Nederlanders over migranten. We moeten daarbij echter wel aantekenen dat in onze gegevens (als gevolg van de landelijke representativiteit) relatief weinig autochtone Nederlanders in concentratiewijken wonen. Dit zou ook een reden kunnen zijn voor het ontbreken van effecten.

In eerder onderzoek is wel eens geopperd dat verschillen in oordelen van autochtone Nederlanders wellicht meer op gemeenteniveau liggen dan op buurtniveau. Er blijken echter alleen voor de gewenste sociale afstand ten opzichte van niet-westerse migranten significante verschillen tussen gemeenten te zijn (zie ook Tolsma et al. 2008). Maar ook hier zijn verschillen tussen gemeenten niet erg groot.

Deze studie had tot doel het onderzoek naar buurteffecten een stap vooruit te brengen door opvattingen van zowel autochtonen als migranten te bezien, veel domeinen van beeldvorming te onderzoeken en rekening te houden met meerdere buurtkenmerken met de sociaaleconomische status van de buurt als belangrijkste aanvulling. Toch staan er nog verschillende vragen open. Zo is er in Nederland nog steeds betrekkelijk weinig bekend over de mechanismen die de buurteffecten veroorzaken. Er zijn diverse theorieën die mechanismen aandragen (bijv. etnische competitie), maar welke nu precies op welke manier van invloed zijn, is onvoldoende duidelijk. Misschien wel het belangrijkste knelpunt is de vraag naar de causale richting van de gevonden relaties. Net als de meeste studies binnen deze onderzoekslijn, zijn onze analyses gebaseerd op gegevens die op hetzelfde tijdstip zijn verzameld. Selectie-effecten kunnen de uitkomsten beïnvloeden en wel in de zin dat buurteffecten worden overschat. In de analyses is getracht om hiervoor zo goed mogelijk te controleren (controlevariabele voor selectie-effecten), maar uiteindelijk zijn panelgegevens nodig om verder te komen.

We hebben in dit onderzoek kunnen vaststellen wat het relatieve belang is van individuele buurt- en gemeentekenmerken. Alle bevindingen overziend blijken buurteffecten met betrekking tot interetnische beeldvorming betrekkelijk gering. Individuele kenmerken zijn op basis van ons onderzoek duidelijk meer bepalend voor interetnische opvattingen dan de etnische diversiteit of sociaaleconomische status van de buurt. Het gaat dan bijvoorbeeld om kenmerken als het opleidings- en beroepsniveau, maar ook om migratiespecifieke kenmerken als etnische groep, generatie en taalbeheersing.

Deze bevinding is belangrijk met het oog op de beleidsvraag of en hoe moet worden ingegrepen. Moet er iets aan de samenstelling van de buurt veranderen (minder etnische concentratie) of moeten inspanningen meer gericht zijn op emancipatie van individuele bewoners (bijvoorbeeld betere scholing)? Onze uitkomsten wijzen op het belang van beleid dat vooral de kenmerken van de bewoners beïnvloedt. Werk, opleidingsniveau en beheersing van de Nederlandse taal zijn belangrijke variabelen die verschillen in beeldvorming verklaren. Hieruit volgt dat onderwijs- en arbeidsmarktbeleid een belangrijke bijdrage kunnen leveren.

Toch zijn in dit artikel ook buurteffecten vastgesteld: niet-westerse migranten in zwarte wijken hebben negatievere opvattingen over autochtone Nederlanders maar ook over andere migrantengroepen dan niet-westerse migranten in gekleurde en witte wijken (onafhankelijk van de kenmerken van de buurtbewoners). En bovendien wordt meer discriminatie gevoeld in buurten die sneller van etnische samenstelling zijn veranderd. Ook is in eerder onderzoek vastgesteld dat er wel substantiële buurteffecten zijn van de etnische samenstelling van de buurt

op de mate van interetnisch contact (bijv. Martinovic et al. 2009; Huijts, Sluiter, Scheepers en Kraaykamp 2014; Vervoort, Flap en Dagevos 2011), en we weten uit eerder onderzoek dat er een relatie is tussen interetnisch contact en wederzijdse beeldvorming (bijv. Allport 1954; Pettigrew en Tropp 2006). Dit alles maakt dat ook beleid gericht op de buurt van belang kan zijn om wederzijds begrip tussen buurtbewoners te kweken.

Literatuur

- Allport, G.W. (1954) *The nature of prejudice*. New York: Doubleday and Company.
- Belsley, D.A. (1991) *Conditioning diagnostics, collinearity and weak data in regression*. New York: John Wiley & Sons.
- Blake, D.E. (2003) Environmental determinants of racial attitudes among white Canadians. *Canadian Journal of Political Science*, 36(3): 491-509.
- Blalock, H.M. (1967) *Toward a theory of minority-group relations*. New York: Wiley.
- Blumer, H. (1958) Race prejudice as a sense of group position. *The Pacific Sociological Review*, 1(1): 3-7.
- Bobo, L. (1983) Whites' opposition to busing: symbolic racism or realistic group conflict? *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(6): 1196-1210.
- Bobo, L. en C.L. Zubrinsky (1996) Attitudes on residential integration: Perceived status differences, mere-ingroup preferences, or racial prejudice? *Social Forces*, 74(3): 883-909.
- Bogardus, E.S. (1968) Comparing racial distance in Ethiopia, South Africa, and the United States. *Sociology and Social Research*, 52: 149-156.
- Briggs, X. de Souza (2007) "Some of my best friends are...": Interracial friendships, class, and segregation in America. *City and Community*, 6: 263-290.
- Coenders, M., M. Lubbers en P. Scheepers (2005) *Majorities' attitudes towards minorities in European member states. Results from the Standard Eurobarometers, 1997-2000-2003*. Report for the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Coenders, M. en P. Scheepers (1998) Support for ethnic discrimination in the Netherlands 1979-1993. Effects of period, cohort and individual characteristics. *European Sociological Review*, 4: 405-422.
- Coser, L.A. (1956) *The functions of social conflict*. Glencoe: Free Press.
- Dagevos, J., M. Gijsberts, J. Kappelhof en M. Vervoort (2007) *Survey Integratie Minderheden 2006. Verantwoording van de opzet en de uitvoering van een survey onder Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en een autochtone vergelijkingsgroep*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dixon, J.C. (2006) The ties that bind and those that don't: Toward reconciling group threat and contact theories of prejudice. *Social Forces*, 84(4): 2180-2240.
- Dixon, J.C. en M.S. Rosenbaum (2004) Nice to know you? Testing contact, cultural, and group threat theories of anti-black and anti-Hispanic stereotypes. *Social Science Quarterly*, 85(2): 257-278.
- Ellison, C.G. en D.A. Powers (1994) The contact hypothesis and racial attitudes among Black Americans. *Social Science Quarterly*, 75(2): 385-400.
- Firebaugh, G. en K.E. Davis (1988) Trends in Antiracial prejudice, 1972-1984: region and cohort effects. *American Journal of Sociology*, 94(2): 251-272.

- Gay, C. (2004) Putting race in context: Identifying the environmental determinants of black racial attitudes. *The American Political Science Review*, 98(4): 547-562.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2004) Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen. *Migrantenstudies*, 20(3): 145-168.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2005) *Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2007) The socio-cultural integration of ethnic minorities in the Netherlands: identifying neighbourhood effects on multiple integration outcomes. *Housing Studies*, 22(5): 805-831.
- Gijsberts, M. en M. Lubbers (2002) Buurtverschillen in zeven grote steden. De verkiezingsuitslag van 15 mei. *Socialisme en Democratie*, 12: 52-59.
- Gijsberts, M., T. van der Meer en J. Dagevos (2008) Vermindert etnische diversiteit de sociale cohesie? In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.) *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in Sociale Cohesie. Sociaal Cultureel Rapport 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 309-336.
- Gijsberts, M., M. Vervoort, E. Havekes en J. Dagevos (2010) *Maakt de buurt verschil? De relatie tussen de etnische samenstelling van de buurt, interetnisch contact en wederzijdse beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Goldsmith, P.A. (2004) Schools' role in shaping race relations: evidence on friendliness and conflict. *Social Problems*, 51(4): 587-612.
- Haddock, G., M.P. Zanna en V.M. Esses (1994) The (limited) role of trait-laden stereotypes in predicting attitudes toward Native peoples. *British Journal of Social Psychology*, 33: 83-106.
- Hagendoorn, L. en J. Janssen (1983) *Rechtsomkeer. Rechtsextreme opvattingen bij leerlingen van middelbare scholen*. Baarn: Ambo.
- Havekes, E., M. Coenders en T. van der Lippe (2014) The wish to leave ethnically concentrated neighbourhoods: The role of perceived social cohesion and interethnic attitudes. *Housing Studies*, 29(6): 823-842.
- Havekes E., W. Uunk en M. Gijsberts (2011) Explaining ethnic outgroup feelings from a multigroup perspective: similarity or contact opportunity? *Social Science Research*, 40: 1564-1578.
- Huijts, T., G. Kraaykamp en P. Scheepers (2014) Ethnic diversity and informal intra- and inter-ethnic contacts with neighbours in the Netherlands: A comparison of native and ethnic minorities. *Acta Sociologica*, 57(1): 41-57.
- Huijts, T., R. Sluiter, P. Scheepers en G. Kraaykamp (2014) Ethnic diversity and personal contacts at work: A comparison of native and ethnic minorities. *International Migration & Integration*, 15: 277-298.
- Kaal, H., G. Vanderveen en W. McConnel (2008) Een postcodegebied is de buurt niet. Het gebruik van buurtvragen in (criminologisch) surveyonderzoek. *Sociologie*, 4(4): 971-994.
- Kinder, D.R. en T. Mendelberg (1995) Cracks in American Apartheid: the political impact of prejudice among desegregated whites. *The Journal of Politics*, 57(2): 402-424.
- Kinder, D.R. en D.O. Sears (1981) Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40: 414-431.
- Lancee, B. en J. Dronkers (2008) Etnische diversiteit. Sociaal vertrouwen in de buurt en contact van autochtonen en allochtonen met de bureu. *Migrantenstudies*, 24(4): 224-249.
- Lubbers, M., M. Coenders en P. Scheepers (2006) Objections to asylum seeker centres: Individual and contextual determinants of resistance to small and large centres in the Netherlands. *European Sociological Review*, 22(3): 243-257.

- Lubbers, M. en M. Gijsberts (2004) Buurtdynamiek in verkiezingsuitslagen. *Sociale Wetenschappen*, 47: 41-60.
- Martinovic, B., F. van Tubergen en I. Maas (2009) Dynamics of interethnic contact: A panel study of immigrants in the Netherlands. *European Sociological Review*, 25(3): 303-318.
- Meer, T. van der en J. Tolsma (2014) Ethnic diversity and its effects on social cohesion. *Annual Review of Sociology*, 40: 1-22.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2009). *Cijfers over Wonen, Wijken en Integratie 2009*. Den Haag: VROM.
- Musterd, S. (2005) Social and ethnic segregation in Europe: levels, causes, and effects. *Journal of Urban Affairs*, 27(3): 331-348.
- Oliver, J.E. en T. Mendelberg (2000) Reconsidering the environmental determinants of white racial attitudes. *American Journal of Political Science*, 44(3): 574-589.
- Oliver, J.E. en J. Wong (2003) Intergroup prejudice in multiethnic settings. *American Journal of Political Science*, 47(4): 567-582.
- Olzak, S. (1992) *The dynamics of ethnic competition and conflict*. Stanford: Stanford University Press.
- Pettigrew, T.F. en L.R. Tropp (2006) A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5): 751-783.
- Quillian, L. (1995) Prejudice as a response to perceived group threat: Population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60: 568-611.
- Savelkoul, M., P. Scheepers, J. Tolsma en L. Hagendoorn (2011) Anti-Muslim attitudes in the Netherlands: tests of contradictory hypotheses derived from ethnic competition theory and contact theory. *European Sociological Review*, 27(6): 741-758.
- Scheepers, P., M. Gijsberts en M. Coenders (2002) Ethnic exclusionism in European countries. Public opposition to civil rights for legal migrants as a response to perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 18(1): 17-34.
- Sigelman, L. en S. Welch (1991) *Black Americans' views of racial inequality: the dream deferred*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sigelman, L. en S. Welch (1993) The contact hypothesis revisited: black-white interaction and positive racial attitudes. *Social Forces*, 71(3): 781-795.
- Sizemore, D.S en W.T. Milner (2004) Hispanic media use and perceptions of discrimination: reconsidering ethnicity, politics, and socioeconomics. *The Sociological Quarterly*, 45(4): 765-784.
- Snijders, T. en R. Bosker (1999) *Multilevel Analysis: an introduction to basic and advanced multilevel modelling*. London: Sage.
- Stein, R.M., S.S. Post en A.L. Rinden (2000) Reconciling context and contact effects on racial attitudes. *Political Research Quarterly*, 53(2): 285-303.
- Taylor, M.C. (1998) How white attitudes vary with the racial composition of local populations: numbers count. *American Sociological Review*, 63(4): 512-535.
- Tolsma, J., M. Lubbers en M. Coenders (2008) Ethnic competition and opposition to ethnic intermarriage in the Netherlands: A multi-level approach. *European Sociological Review*, 24(2): 215-230.
- Tolsma, J., T. van der Meer en M. Gesthuizen (2009) The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands. *Acta Politica*, 44(3): 286-313.
- Vervoort, M., H. Flap en J. Dagevos (2011) The ethnic composition of the neighbourhood and ethnic minorities' social contacts: Three unresolved issues. *European Sociological Review*, 27(5): 586-605.

- Vos, S. de en R. Deurloo (1998) Right extremist votes and the presence of foreigners: An analysis of the 1994 elections in Amsterdam. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 90(2): 129-141.
- VROM/WWI (2009) *Brief van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal*. Den Haag: Ministerie van VROM/WWI.
- Wittebrood, K. en T. van Dijk (2007) *Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.